

А.С. Дзядова

(дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
ВДУ імя П.М. Машэрава)

“БЫЎ. ЁСЦЬ. БУДУ”: УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ ЯК ПРЭЦЭДЭНТНАЕ ІМЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВАКУЛЬТУРЫ

Праўдзівы Майстра, чысты як сляза, Паэце, Ты ёсць,
Ты будзеш!
Вечна. Крынічна. Зорна.

Рыгор Барадулін

У сучасных лінгвістычных даследаваннях навукоўцамі дастаткова актыўна распрацоўваецца тэорыя прэцэдэнтнасці. Сёння ўвага даследчыкаў усё больш і больш скіроўваецца на вывучэнне прэцэдэнтных імёнаў, якія ўяўляюць сабой складнікі агульных ведаў прадстаўнікоў пэўнай лінгвакультурнай супольнасці і рэпрэзентуюць пэўныя нацыянальна-культурныя стэрэатыпы. Прэцэдэнтныя імёны, выяўляючы нацыянальную рэчаіснасць, нацыянальны характар і нацыянальную ментальнасць народа, з’яўляюцца актуальнымі ў працэсе камунікацыі, мастацкім і публіцыстычным дыскурсах [4, с. 34].

На працягу сваёй гісторыі кожны народ мае такіх дзеячаў, у асобе і творчасці якіх найбольш поўна ўвасоблены нацыянальны характар і этнічная самабытнасць. Для нас, беларусаў, гэта Уладзімір Караткевіч – адзін з самых яркіх і самабытных прадстаўнікоў беларускай літаратуры ХХ ст., таленавіты паэт і празаік, публіцыст і драматург, кінасцэнарыст і перакладчык. Па словах А. Бутэвіча, “прозвішча Уладзіміра Караткевіча з’яўляецца не толькі сведчаннем сапраўднай, якаснай літаратуры, але і апазнавальнай прыкметай нашай Беларусі” [2, с. 50]. У. Караткевіч здолеў глыбока зразумець і асэнсаваць гістарычнае мінулае нашага народа. У яго творах “можна адшукаць адказы на тыя пытанні, перад якімі бяссільныя акадэмічныя падручнікі, вопытныя настаўнікі...” [10, с. 6].

Як родапачынальнік беларускай гістарычнай прозы, У. Караткевіч шмат зрабіў для нацыянальнага духоўнага жыцця, у тым ліку для вяртання беларускаму народу яго гістарычнай памяці. Сам пісьменнік так тлумачыў сваю ўлюбёнасць у гістарычную тэму: “А для нас жа, беларусаў, гісторыя – у многім нязведанае. Мы пакуль што мала ведаем аб жыцці, звычаях, побыце нашых продкаў. І кожны, хто ведае, хто можа ведаць, павінен збіраць гэтыя падрабязнасці і перадаваць іх іншым”.

Сёння можна з поўным на тое правам сцвярджаць, што імя У. Караткевіча выступае як прэцэдэнтнае імя беларускай лінгвакультуры (нагадаем, што лінгвакультура – гэта культура, увасобленая і замацаваная ў знаках мовы). У чым жа феномен творчасці нашага славутага земляка? Думаецца, адказ на гэтае пытанне будзе такім. У. Караткевіч здолеў

паказаць (і даказаць!), што беларускі народ, нягледзячы на шматлікія пакуты і выпрабаванні, трагічныя падзеі ў яго гісторыі, застаўся памяркоўным, свабодалюбівым і мужным, гордым і таленавітым, разумным і гасцінным, што пацвярджаюць наступныя радкі з кнігі нарысаў “Зямля пад белымі крыламі”: “...беларусам прыродна ўласцівая павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначай”; “Добры, верны сябрам і страшны ворагам, вольналюбівы, чысты і горды”; “Народ... Жывы, разумны і вольналюбівы”; “Наш народ спявучы, таленавіты, горды”; “Госць у хаце – Бог у хаце” – і ганьба таму дому, дзе не зробіць усяго, нават немагчымага, каб госць быў задаволены”.

Акрамя асноўнага прызначэння – ствараць цікавыя, высокамастацкія творы, У. Караткевіч быў цудоўным апавядальнікам і акцёрам, спеваком і мастаком, у тым ліку і сапраўдным мастаком слова. Паэтызуючы гісторыю, ён ніколі не забываў пра духоўнае жыццё свайго народа і яго мову. “Мова – душа народа, і толькі на ёй можа народ найбольш поўна выказаць сябе”, – сцвярджаў пісьменнік, разважаючы пра няпростую (ужо ў той час) моўную сітуацыю ў Беларусі. Любоў да роднай мовы і незвычайнае адчуванне яе прыгажосці, чуйнасць да беларускага слова і клопат пра захаванне яго нацыянальнай адметнасці і непаўторнасці – усё гэта знайшло адлюстраванне ў творах У. Караткевіча. Нацыянальная спецыфіка яго мовы выразна выяўляецца праз сістэму лексічных адзінак, якія ў сваёй семантыцы даволі поўна і глыбока рэпрэзентуюць этнічную адметнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры нашага народа – ад прадметаў хатняга ўжытку да замкаў, храмаў і абразоў, народных песень.

Свет нацыянальнага ў творах аўтара дапамагаюць перадаць назвы побытавых рэалій і прадметаў гаспадарчай дзейнасці (*адрына, вятрак, свіран, кадаўбец, мэндлік*), назвы адзення, абутку і галаўных убораў (*світка, кажух, шкарпэткі, ходні, магерка, намітка*), найменні страў беларускай нацыянальнай кухні (*вяндліна, праснак, кулага, крупнічок, цярновачка*), назвы свят, абрадаў і звычайў беларусаў (*Каляды, Куцця, Сёмуха, Купалле, Русальны тыдзень, дзядзькаванне*), найменні сацыяльных і грамадска-палітычных рэалій і паняццяў (*капа, маршалак, панишчына*).

Для У. Караткевіча важна было паказаць у творах этнічны каларыт і атмасферу беларускага грамадства мінулых часоў. Так, надзвычай шмат гістарычных апісанняў, этнаграфічных і побытавых замалёвак у аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”. Згадаем, напрыклад, танцы ў маёнтку Яноўскай (“*Лябедзік*”, “*Ветрык*”) або напоі і стравы, якімі частавалі Беларэцкага ў доме Дубатоўка (*гарэлка на дваццаці сямі травах “трыс дзівінірыс” (“тройчы дзевяць”); ласіныя губы ў падсалоджаным воцаце*). Вельмі шырока прадстаўлены ў мове аўтара трапныя народныя выразы: *еш боршч з грыбамі, а язык трымай за зубамі; хто моўча, у таго дума не воўча; паміраць збірайся, а жыта сей; у дурня і песня дурная* і інш.

Уладзімір Караткевіч, з'яўляючыся феноменам чыста беларускім, стаў адным з духоўных сімвалаў сучаснага беларускага адраджэння. Яго ўнёсак у развіццё нашай нацыянальнай літаратуры і абуджэнне гістарычнай памяці народа надзвычай вялікі. Скажам інакш, бясспрэчна. Ідэя нацыянальнага адраджэння прадвызначыла жанрава-тэматычную скіраванасць яго творчасці, а рамантычнае ўспрыняцце мінулага паўплывала на фарміраванне індывідуальнага пісьменніцкага стылю, які характарызуецца “раскаванасцю” думак і эмоцый і рэпрэзентуецца сёння праз спецыяльнае паняцце “*караткевічаўскі стыль*”.

Гістарычная проза пісьменніка атрымала шырокую папулярнасць і прызнанне чытачоў не толькі ў Беларусі, але і далёка за яе межамі. На працягу 1987–1991 гг. выйшла выданне “Збор твораў У. Караткевіча” ў 8 тамах. У апошнія гады ажыццяўляецца новае, пашыранае (25-томнае) выданне яго твораў. Пераклад караткевічаўскіх твораў зроблены больш чым на дваццаць моў свету, у тым ліку на англійскую, французскую, нямецкую, іспанскую, рускую, польскую, украінскую і інш.

І сёння цікавасць і ўвага да асобы і творчасці У. Караткевіча не змяншаецца, усё больш шырокае кола людзей цікавіцца яго творамі. Ушанаванне пісьменніка і высокая ацэнка нашчадкамі таго, што зроблена ім, знайшлі сваё ўвасабленне ў многіх сферах жыцця нашага грамадства. Імя У. Караткевіча дарагое нам, сучаснікам, як імя пісьменніка, які, шчыруючы на ніве беларушчыны, прымусіў усвядоміць значэнне найбагацейшай гісторыі нашага народа, вывучаць яе і ганарыцца ёю. У 1986 г. выйшаў падрыхтаваны ім самім да друку паэтычны зборнік з сімвалічнай назвай “Быў. Ёсць. Буду”. У прадмове да зборніка Р. Барадулін сказаў пра свайго сябра і калегу так: “Любая літаратура можа сказаць, што яна багатая і сталая, калі мае свайго Уладзіміра Караткевіча. Ты пісаў як дыхаў. Сваім асабістым прыкладам творцы паказваў узор служэння Радзіме, Народу, Мове...” [5, с. 4].

І сёння наш зямляк жыве ў сваіх творах і ў творах, прысвечаных яму пісьменнікамі і мастакамі, кампазітарамі і рэжысёрамі. Вобраз У. Караткевіча паўстае перад намі ў эсе Я. Брыля “Наш Караткевіч”, рамана-эсе А. Лойкі “Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі”, вершах-прысвячэннях В. Аколавай “Каля помніка Уладзіміру Караткевічу”, Э. Акуліна “Памяці Уладзіміра Караткевіча”, Р. Барадуліна “Акафіст Уладзіміру Караткевічу”, “Валун Караткевіча”, “У вянок жалобы Уладзіміру Караткевічу”, С. Законнікава “Касцёр: памяці У. Караткевіча”, А. Канапелькі “Хрыстос прызямліўся ў Гародні : Уладзіміру Караткевічу”, А. Салтука “Памяці У.С. Караткевіча”, Я. Сіпакова “Заўжды”, В. Шніпа “Балада Уладзіміра Караткевіча”, Д. Сімановіча “Опять на планете ночами бессонными...” і інш.

Выйшлі з друку шматлікія навуковыя працы, манаграфіі, літаратурна-крытычныя артыкулы, прысвечаныя У.С. Караткевічу [1; 2; 3; 6; 8; 9]. У сучасным літаратуразнаўстве ўсё часцей выкарыстоўваецца паняцце

карткewічазнаўства, што сведчыць пра павышэнне цікавасці навукоўцаў да асобы і творчасці пісьменніка. У беларускім літаратурным часопісе “Дзеяслоў” (2015 г.) апублікаваны дзённік пісьменніка, датаваны 1965–1966 гг. Дзякуючы намаганням супрацоўнікаў Віцебскай абласной бібліятэкі ў 2010 г. убачыла свет выданне “Уладзімір Караткевіч у творах мастацтва”, якое з’яўляецца біябібліяграфічным паказальнікам, дзе змешчаны назвы твораў мастацтва, якія адлюстроўваюць асобу У. Караткевіча як чалавека і творцу. Асноўная частка выдання змяшчае 11 раздзелаў: “Караткевіч і сучасная беларуская мастацкая культура”, “Урачыстасці ў гонар пісьменніка”, “Вобраз Караткевіча ў выяўленчым мастацтве”, “Музычнае ўвасабленне твораў Караткевіча”, “Спадчына Караткевіча ў фондах і калекцыях музеяў”, “Тэатральна-сцэнічнае ўспрыманне Караткевіча”, “Караткевіч на радыё і тэлебачанні”, “Экраннае прачытанне твораў Караткевіча”, “Вобраз Караткевіча ў літаратуры”, “Караткевіч – мастак”, “Электронныя рэсурсы аб жыцці і дзейнасці Караткевіча” [10]. Інфармацыя пра пісьменніка ўключана ў бібліяграфічны даведнік М. Півавара “Краязнаўцы Віцебшчыны 2-й паловы ХХ – пачатку ХХІ ст. [7].

На сцэнах беларускіх тэатраў неаднаразова ажыццяўляліся пастаноўкі п’ес У. Караткевіча. Так, у Беларускім тэатры оперы і балета былі пастаўлены оперы “Сівая легенда” і “Дзікае паляванне караля Стаха”. Спектаклі “Дзікае паляванне караля Стаха”, “Ладдзя Роспачы”, “Званы Віцебска” былі прадстаўлены глядачам на сцэне Нацыянальнага акадэмічнага драмтэатра імя Я. Коласа ў Віцебску. Спектаклі па іншых творах аўтара былі пастаўлены ў Рэспубліканскім тэатры беларускай драматургіі, а таксама ў Брэсцкім тэатры драмы і музыкі, Гомельскім і Магілёўскім абласных драмтэатрах.

Пра пісьменніка створаны відэафільмы “Успамін”, “Рыцар і слуга Беларусі”, дакументальныя стужкі “Быў. Ёсць. Буду”, “Акафіст Уладзіміру”, мастацкія фільмы па матывах аднайменных твораў “Чорны замак Альшанскі”, “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні”, “Маці ўрагану”, спектаклі Беларускай студыі тэлебачання “Ладдзя Роспачы”, “Лісце каштанаў”, “Сіняя-сіняя...”. Дзякуючы беларускім спевакам і музыкам З. Вайцёшкевічу і Л. Вольскаму асобныя вершы У. Караткевіча пакладзены на музыку. Сёння па ініцыятыве грамадскіх аб’яднанняў і літаратурных арганізацый, устаноў адукацыі і культуры праводзяцца шматлікія кніжныя выставы, літаратурныя вечарыны, чытанні і конкурсы сярод дзяцей і моладзі, прысвечаныя памяці У. Караткевіча. Яго імя носіць Фонд дапамогі маладым пісьменнікам, а таксама прэмія выдавецтва “Мастацкая літаратура”.

У гонар У. Караткевіча пастаўлены помнікі ў Оршы, Віцебску, Кіеве, а таксама на магіле пісьменніка ў Мінску. Усталяваны памятныя дошкі на фасадзе будынка сярэдняй школы № 8 г. Орша, дзе пэўны час працаваў будучы майстар слова, а таксама на дамах у Оршы, дзе У. Караткевіч жыў у канцы 50-х гадоў, і Мінску, дзе была яго кватэра. Імем У. Караткевіча названы вуліцы ў такіх гарадах, як Віцебск, Орша, Рагачоў, Гродна, Астра-

вещ. Яго імя носіць дзіцячая бібліятэка ў Оршы, а таксама гарадская бібліятэка ў Віцебску, бібліятэка-філія ў Наваполацку, грамадская бібліятэка ў Таліне (Эстонія), супрацоўнікі якіх робяць вельмі многа па папулярызацыі жыцця і творчасці нашага слыннага земляка.

У Оршы дзейнічае адкрыты ў 2000 г. музей У. Караткевіча. Пры музеі працуе навукова-даследчы цэнтр, які займаецца вывучэннем караткевічаўскай творчасці. У сярэдняй школе № 3 г. Орша больш за тры дзесяцігоддзі працуе Музей “Слава настаўніку”, адна з залаў якога носіць назву “Зала памяці Уладзіміра Караткевіча”. У Мінскім дзяржаўным прафесійна-тэхнічным каледжы электронікі адкрыты Мемарыяльны пакой У. Караткевіча. Дакументы, якія з’яўляюцца сведкамі шматграннага творчага таленту пісьменніка, захоўваюцца таксама ў яго асабістым фондзе ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі. Асобныя матэрыялы пра жыццё і творчасць экспануюцца ў Рагачоўскім музеі народнай славы і Віцебскім краязнаўчым музеі. На адным з жылых домоў у Рагачове можна ўбачыць графіці з выявай пісьменніка.

Такім чынам, прэцэдэнтнае імя *Уладзімір Караткевіч* з’яўляецца дастаткова частотным у беларускай мастацкай культуры. Сказанае вышэй дае падставы для ўключэння матэрыялаў, звязаных з асобай і творчасцю гэтага пісьменніка, у лексікаграфічнае выданне “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы слоўнік”, укладанне якога ажыццяўляецца на кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава.

Літаратура

1. Бароўка, В.Ю. Мастацкі этнаграфізм у беларускай прозе ХХ стагоддзя: манаграфія / В.Ю. Бароўка. – Віцебск, 2004. – 161 с.
2. Бутэвіч, А.І. Пад небам беларускага слова: пра пісьменнікаў, літаратуру і не толькі / А.І. Бутэвіч. – Мінск, 2007. – 258 с.
3. Верабей, А.А. Абуджаная памяць. Нарыс жыцця і творчасці У. Караткевіча / А.А. Верабей. – Мінск, 1997. – 256 с.
4. Дзядова, А.С. *Францыск Скарына* як прэцэдэнтнае імя ў беларускай лінгвакультуры / А.С. Дзядова, К.С. Півавар // Роднае слова. – 2017. – № 5. – С. 34–38.
5. Караткевіч, У. Быў. Ёсць. Буду. Кніга паэзіі / Прадм. Р. Барадуліна / У. Караткевіч. – Мінск, 1997. – 157 с.
6. Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне У. Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека / А. Мальдзіс. – Мінск, 1990. – 230 с.
7. Півавар, М.В. Краязнаўцы Віцебшчыны другой паловы ХХ – пачатку ХХІ ст. : біябібліяграфічны даведнік / М. В. Півавар. – Мінск, 2010. – С. 140.
8. Русецкі, А.У. Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць / А.У. Русецкі. – Мінск, 2000. – 300 с.
9. Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы: зборнік эсэ, вершаў, прысвячэнняў / уклад. А.Л. Верабей, М.Н. Мінзер, С.С. Панізнік. – Мінск, 2010. – 368 с.
10. Уладзімір Караткевіч у творах мастацтва: анатаваны бібліяграфічны паказальнік / ДУ “Віцебская абласная бібліятэка імя У.І. Леніна”, Аддзел беларускай літаратуры; склад. С.У. Заянкоўская, Н.В. Фенчанка. – Віцебск, 2010. – 67 с.
11. Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki>. – Дата доступу: 03.11.2018.